

הרהורים על הצהרת בלפור

בנימין הלפרן

שבאותה שעה פיתו גם את הערבים למרוד באדו-ניהם על ידי הבטחות-שוא של עצמאות מדינית, גמרו את עסקת-הרמיה שלהם עם היהודים, שלא מדעת הערבים, מתוך כוונה ברורה: הם זממו לדחוק את רגלי הצרפתים, שותפיהם במלחמה ובהסכמים הסודיים לחלוקת המזרח התיכון, ול-היות יורשים יחידים בארץ-ישראל. כאן שימשו להם תביעות היהודים על ארץ הקודש אמתלה נוחה ביותר, ומלאכתם הבזויה נעשתה בידי היהודים. לא טעות פוליטית אלא טכסיס מחוכם מצד הבריטים היה כאן.

טענה אחרת נשמעה באנגליה בקהל המקטרת-גים על ההצהרה, או ביתר דיוק שתי טענות חלו-פיות. יש טוענים שלא חישובי פוליטיקה קרים ונכוחים כי אם גישה סנטימנטאלית או סתם חס-רון-דעת פוליטי הם שהביאו את מנהיגי אנגליה לידי תקלה זו ששמה הצהרת בלפור. חנו המזרחי של חיים וייצמן צודד אריסטוקרטים כבלפור. שנאה עוורת לצרפת הקאתולית העבירה על דעתם פוליטיקנים חילוניים וחסרי-אמונה כלויד גירג'. ועל הכל, אי ידיעת המצב כהווייתו באזור, משפט מוטעה על הערבים ועל תנועתם הלאומית, הכשילו את המנהיגות בלונדון. אמנם נציגי אנ-גליה במקום, המומחים לעניני האזור, היה להם יתרון דעת. אך הגישה החובבנית הרגילה של משרד החוץ הבריטי וחוסר-התיאום שהיה אופייני לכל מערכת הרשויות האנגליות במלחמת העו-לם הראשונה מנעו מן המומחים את האפשרות להשפיע כראוי על מהלך הענינים.

כנגד זה טוענים אחרים שהמנהיגות האנגלית הבינה את הדברים לאשורם, וחיברה את ההצהרה מתוך התחשבות ברורה הן באינטרסים של הער-בים והן של הלא-ציונים בקרב יהודי הגולה. אלא שבאו הציונים, בעזרת האמריקנים התמימים והסנטימנטאליים, וסירסו את פירוש הדברים וסיכלו את מגמותיה האמיתיות של ההצהרה.

בהפרש של ימים אחדים זה מזה חגגו הרוסים את היובל להולדת ממלכתם החדשה במהפכת אוקטובר, ועם ישראל את יובל ראשית המהפכה במעמדו המדיני על-ידי הצהרת בלפור. אם הח-גיגות היו כרגיל, לפי מנהג המקום והמדינה, הרי למעלה מכל שיעור היתה מידת ההתענינות ביוב-לות אלה מצד אחרים, יריביהם או אויביהם של החוגגים. הדיו שנשפכה במערב לרגל יובל מהפ-כת אוקטובר יכלה לאזן בנקל את משקל הכתוב בכל ארצות הסוביטים ובעלי-בריתם. ואילו יובל הצהרת בלפור זכה לציון ולניתוח לא רק בארצות ערב, כמנהגן מדי שנה, אלא גם בארצות אחרות הנוגעות בדבר במידה כלשהי, ובפרט באנגליה.

עד כאן הצד השווה בין שני המקרים. אך מה שונה היתה צורת הדיון ביובל הסוביטי מהדיון בהצהרת בלפור! כל מי שבא להגיב על חגיגת שנת החמישים לברית המועצות נהג בה דין עובדה קיימת, ביקש להבין את דרכי התפתחותה, מידות עצמתה ולהתחקות על עתידותיה של החב-רה הסוביטית. לא כך דנו במדינת ישראל ביום היובל להצהרה שהיתה המסד להכרתה הבין-לאומית. המסתכלים מן החוץ, מי באיבה גלויה ומי בטינה כמוסה, מתחו ביקורת משפטית ומוס-רית על עצם קיומה של מדינת ישראל. ואין פלא כי מרובה היתה ההתענינות בארצות שונות — ובקרב הערבים בפרט — בתעלומה ההיסטורית, שכביכול לא נפתרה עדיין: איך בעצם נולדה אותה הצהרה? מתוך איזו טעויות בחשבונם הפו-ליטי של הבריטים? על ידי איזו מזימה יהודית? בארצות הערביות אין, כידוע, נטיה לנקות את בריטניה, בתוך שאר ארצות המערב, מכל עוון ופשע שאפשר לתלות בה. לדעת הערבים אין ההצהרה אלא חוליה בשלשלת המזימות האים-פריאליסטיות, שכולן היו מכוננות לגזול את נח-לת הערבים. במקרה זה עשו בריטניה והיהודים יד אחת, כל אחד מתוך חשבוננו שלו. האנגלים,

יהודים; וממילא מתפרשים אותם הסעיפים בתחו-
מי הדרוש להקמת הבית הלאומי, ולא להיפך.
דבר זה ברור לכל מי שמעיין בכובד-ראש בתול-
דות חיבורה של הצהרת בלפור. לא לשם סיפוק
תביעותיהם של הערבים באו סעיפים אלו —
מפני שלא הושמעו תביעות כאלו במשא-ומתן
שקדם להצהרה. ובמקום שאכן נשמעו תביעות
לתיקון ההצהרה — ומצד היהודים הלא-ציוניים
נשמעו — אין נוסח ההצהרה בא לספק את הדרי-
שות, ולא היה בו כדי לעשות כן. אם יש מקור
ספרותי לניסוח הדברים הדנים בערבים וביהודי
הגולה, הרי יש למצוא אותו בהצעות ובהסברים
שקדמו להצהרה מצד הציונים דווקא. ואמנם פשו-
טם של הדברים הוא כמשמעם של ההסברים
הציוניים בענין זה בשעתו: אין הם באים להגביל
את תוקף הבטחת הבית הלאומי אלא לפרש אותה
ולטעון שאין הבטחה זו עלולה לגרום נזק לאינ-
טריסטים הכשרים של הערבים או של יהודי הגולה.
חוורת, אם כן, השאלה למקומה. אם אין הצהרת
בלפור נועלת דלת בפני הקמת מדינה יהודית
אלא פותחת אותה, ואף באה להבהיר שאין בכך
כדי להזיק לזכויותיהם ומעמדם של הערבים —
איך הגיעו מנהיגים בריטיים להערכה מוטעית
כזאת לגבי האינטרסים והתגובות הצפויות של
הערבים? האם לא ידם הסמויה של מושכי החו-
טים היהודים היתה בדבר, והבריטים התמימים
נפלו בפח שהכינו להם הללו בערמתם? האם
חוסר-ידיעתם הכריע כאן את הכף?

והנה, ברור למעלה מכל ספק שלא היהודים
הכתיבו את נוסחתם לאנגלים על ידי טכסיסי שי-
דול שנונים. אחרי מחקרו המקיף של ליאונרד
סטיין על המשא-ומתן שהביא להצהרה לא יוכל
איש לטעון טענה כזאת מתוך ידיעת העובדות.
אפילו הצעתם של הציונים שהוגשה על ידי לורד
רוטשילד, לא הם הגדירו אותה לפי רוחם; הם
נאלצו להגיש הצעה שחבורה בעצם על ידי פקי-
דים בריטיים.

לא מתוך טעות ולא בהיסח הדעת הצהירו
איפוא הבריטים מה שהצהירו, ובאותו נוסח שהצ-
הירו, אלא בידיעה מפורטת ומתוך שיקול-הדעת.

ההתחייבות לסייע להקמת "בית לאומי" צריך
היה לפרשה לא כפתח לכינון מדינה יהודית אלא
כשם נדרף למונח "מקלט", שנוקקו לו מחברי
הטיטות הראשונות להצהרה. הסייג בהצהרה
המבטיחה שלא יבולע לזכויותיהן האזרחיות והד-
תיות של "העדות הלא-יהודיות" כמוהו כהגבלה
משמעותית של ההתחייבות לציונים: לא את זכו-
יות הערבים יש להגביל לפי הדרוש להקמת בית
לאומי אלא את הבית הלאומי יש להגביל לפי
הדרוש להגנת זכויותיהם ומעמדם של הערבים.
ובהתאם לעקרון ההגדרה העצמית של רוב האוכ-
לוסים בכל ארץ וארץ, לא יתכן פירוש אחר
לזכויותם ומעמדם של הערבים זולת זכות הרוב
למעמד של מדינה עצמאית. ממילא המקלט לעם
היהודי בארץ-ישראל אי אפשר שיהא יותר ממה
שיסכימו לו הערבים מרצונם ואדיבותם.

דיבורים אלה, הנשמעים מפי מומחים לעניני
המזרח באנגליה זה כבר, נשנו גם בימים אלה.
כפי הנראה אין חקר לשלטון המיתולוגיה הפול-
מוסית גם על רוחם של אנשי מדע — ואפילו
ממצאי המדע ההיסטורי סותרים בהחלט את יסו-
דותיה הכאלור-עובדתיים. אמת, אין בהיסטוריה
הוכחה מכרעת לכל דעה שהיא, הוכחה שאין אח-
ריה ולא כלום, ואין לך עמדה שנויה במחלוקת
שאי אפשר לתמוך בה ולחזקה על ידי פירוש
מחוכם של ממצאי ההיסטוריה. ואולם במקרה
שלפנינו אין אנו מוצאים אפילו נסיון קל להת-
אים את העמדה הפולמוסית למחקר של ימינו.
הטענות השיגרתיות חוזרות ונאמרות ממש כפי
שנאמרו קודם מתוך התעלמות גמורה מן העוב-
דות שנקבעו על-ידי המחקר, הבאות לסתור אותן.
והרי לא יתכן עוד לטעון בימינו כי אותם חלקי
פסוקים בהצהרת בלפור הבאים כאילו לשמור על
זכויות הערבים בארץ והיהודים הלא-ציונים
בחוף-לארץ מגבילים באופן מהותי את ההבטחה
שניתנה לציונים. כבר קבעה ועדת פיל בשעתו
כי המנדט, הבנוי על הצהרת בלפור הוא מסמך
הנועד למלא בראש וראשונה את השאיפות הל-
אומיות של היהודים. העיקר שבו הוא הבית הל-
אומי ולא הסעיפים המגינים על מעמדם של הלא-

השומרים אותו, לא היה בכוחו לעמוד בפני חש-
בון פוליטי מתחלף. אם כן, לא על-ידי מניע
פוליטי חד-פעמי אלא על-ידי שלשלת מניעים
חולפים באה הצהרת בלפור לעולם.

את מקור ההחלטה להכריז על עמדה פרו-
ציונית יש לבקש במצבן הקשה של מעצמות
ההסכמה בשנת 1916, בעצם תקופת הדיונים על
הסכמי סייקס-פיקו, כשעמדו צרפת, רוסיה וברי-
טניה (ולבסוף גם איטליה) לחלק את הכיבושים
הצפויים בארצות האימפריה העות'מנית. באותה
שעה היו המדינות הללו מחזרות אחר עזרתה של
ארצות הברית ומאד חששו להשפעת תעמולת
הגרמנים המפיחה רגשי איבה כנגדם. האלמנטים
הנוחים ביותר לקלוט השפעה זו היו דוקא היהו-
דים, אשר בעיניהם היתה רוסיה הצארית והאנטי-
שמית חזיון-בלהות בדומה למה שנעשתה להם
(פי שבעים ושבעה) גרמניה הנאצית בדורנו. גר-
אה היה לאנגלים ולצרפתים, וליועציהם היהודים
(הבלתי ציוניים), שעל ידי הצהרה ברוח ציונית
יצליחו להפיס דעתם של היהודים, בעיקר באמ-
ריקה, ולשכך את איבתם לרוסיה שפגעה ביחסם
למעצמות ההסכמה. טיוטה של הצהרה חוברת
על ידי לוסיין וולף הלא-ציוני ונמסרה על ידי
הבריטים לעיון לבעלי-בריתם. אם לא נתקבלה
זו לבסוף, נראה שהסיבה לכך היתה הערכתם של
הבריטים וכן של הצרפתים שנוסח זה לא יהא בו
כדי להשביע רצונם של הציונים, ואם כן יחטיא
את מטרתו להשפיע על היהודים בכיוון הרצוי.

שיקול זה, הצורך לרכוש אהדתה של יהדות
אמריקה וכן של יהדות רוסיה, בפרט אחרי מהפכת
פברואר 1917, הוסיף לפעול פעולתו עד עצם
פירסומה של הצהרה. לענין זה של הצורך לר-
כוש את אהדת היהודים מייחס לויג' בוכ-
רונותיו חשיבות מכרעת בהחלטתה של ממשלת
בריטניה לפרסם את הצהרה — והוא מוסיף
עליו את הנימוק של הכרת תודה לוייצמן על
המצאותיו הטכניות שערכן היה רב ל"מאמץ
המלחמה". אך משעה שהתחילו לתכנן את פלישת
הכוחות הבריטיים לארץ-ישראל הלך וגבר משקלו
של נימוק שני. ככל שנעשו סיכויי הכיבוש באר-

מגוחך הוא להניח שפקידים מנוסים בניהול קולו-
ניות כמילנר וכקרזון, חברי קבינט-המלחמה, לא
הביאו בחשבון את תגובות הערבים; או שאדם
כגון מרק סייקס, איש-הקשר בין קבינט-המלחמה
לנציגי אנגליה בשדה הפעולה הדיפלומטי-צבאי
במזרח התיכון וידען נודע לשם בעניני האזור, לא
הכיר יפה-יפה את הנעשה יום-יום בתחום הב-
ריטי-ערבי. מילנר ובעיקר קרזון לא רק הביאו
בחישובן את הערבים כי אם גילו משום כך הס-
תייגות והיוסוסים, והאחרון נתן הסכמתו להצהרה
באחרונה רק משום התועלת המיידית שראו בה
הבריטים; ואלו סייקס, שהיה בקי מאין כמוהו
בכל פרטי יחסי אנגליה-ערב (חרף האגדה על
החובבות של מנהלי מדיניות החוץ האנגלית באו-
תה שעה) לא רק ראה תועלת בהצהרה פרו-
ציונית אלא העריך שאין לצפות להתנגדות מצד
הערבים. סייקס אמר לציונים שיש להתחשב
בתגובת הערבים, שכבר בא במגע עמם, אך אם
תובטח לערבים עזרה ציונית בענינים אחרים יבוא
הכל על מקומו בשלום. ואמנם לטווח קצר של
שנתיים-שלוש צדק סייקס בהערכתו זו, כעדות
הסכם פיצל-וייצמן ומידת שיתוף-הפעולה בין
ערבים ויהודים שנראתה בימי ועידת השלום.

אם כן, לא טעות אלא מעשה שקול ומחושב
היתה הצהרת בלפור בזמנה. אולם אם נעיין
במניעים הפוליטיים שגרמו לה, קשה להאמין
שרק מתוך נימוקים אלה בלבד נתקבלה מדיניות
מפליגה כל-כך עם כל הסייגים והסתומות שהכ-
ניסו בה בכוונה, ליתר בטחון.

לשווא ינסו להוכיח איזה שיקול הוא שהכריע
את הכף והביא לידי אישור הצהרה על-ידי
הממשלה הבריטית. האמת היא ששיקולים שונים
פעלו בתקופות שונות לטובת הצהרה. ואף זו
אמת, שלא היתה הכרעה סופית לטובת הצהרה
שלא יכלה ליהפך על-פיה על ידי חשבון פוליטי
חדש בשעת הדיון על הצהרה ואף לאחר אישורה
ופירסומה — עד קבלת המנדט ואישורו בנוסח
מחייב. והזוכר את תולדות המנדט יוכל להוסיף
מנסיונו, שאפילו מסמך משפטי — ולא הצהרה
בעלמא — על כל מוסדות המינהל הבין-לאומי

דוק ותמצא כי דבר אחד, מכל מקום, פעל את פעולתו הרצופה: ההרגשה המוסרית כי יש לפצות את היהודים על העוול שעשו להם הגויים, דורות על דורות, וכי יש לסייע בנסיון לפתור את הבעיה היהודית באיזו צורה שתתקבל על לבם. כבר עמדו רבים על העובדה כי לא אחד מידידי הציונים שעשו להשגת הצהרת בלפור והגנו עליה מפני התקפות מהתקפות שונות — ובתוכם גם בלפור עצמו — היה מעורב באיזו תקרית המעידה על קורטוב של אנטישמיות. בלפור הותקף במלחמת בחירות בשעתו בגלל חלקו בתחיקה האנגלית נגד מהגרים זרים — בעיקר נגד יהודים. אדם כמו מיינרצהאגן, שבלט בתקיפותו בין אוהדי הציונות, מספר בכנות משכנעת שהיה אנטישמי במקצת, ומתוך שהחזיון המזועזע של פוגרום, שנודמן לו להיות עד-ראיה לו, עורר בו רגש של מעין אשמה אישית, נעשה ציוני. רגש זה דומה היה שכיח למדי בקרב אנשי המחשבה והמעשה באנגליה, כברוב הארצות ה"מתקונות" בעולם הנוצרי.

והנה, שיקולים ממין זה הם העיקר החסר מן הספר ביחסי ישראל-ערב. כבר הזכרנו כי פרק-זמן מסויים נתקיימו התקשרות פוליטית ואף הסכם סודי בין מנהיגי הערבים ומנהיגי הציונים בחסותם של האנגלים לשם פעולות מתואמות בועידת השלום. למרות כל הנסיונות לחדש את הקשרים בשנים שלאחר כשלוני פייצל בדמשק לא עלה הדבר בידי הטורחים בו, שהיו בעיקר יהודים. תולים את הקולר במי שתולים. בעיקר מאשימים היהודים את עצמם, או לרוב, זה את זה; וכך יאזנה לאומה שחוויית האשמה והחטא הטביעה חותמה המובהק על דמות-עצמה, ושכניה נוטים לריב ולהתקוטט ביניהם מקדמת דנא. רבים נוטים להאשים את האנגלים בהכשלת הנסיונות להידברות; וראויים גם ראויים האנגלים לגינוי זה. אך תמוה בעיני שכל-כך מעט — כמעט לגמרי לא — שמו לב לנקודה הנראית לי מכרעת בכל הענין, והיא שלגבי הערבים לא היה להתקשרותם שלהם עם הציונים אף פעם יסוד מוסרי של ממש. היה זה ענין של פוליטיקה גרידא. אמנם יש באגרות פייצל ובאמרותיו בתקופת

צות האימפריה העותומאנית מוחשיים יותר, נראו לבריטניה הסכמיה עם צרפת על חלוקת אותן הארצות נוחים פחות. מכל הבטחות האנגלים בימי המלחמה נראתה הצהרת בלפור המנוגדת ביותר למה שהוסכם בהסכמי סייקס-פיקו. הציונים מצדם לא היססו לקבל עליהם את המשימה של התנגדות גלויה להסדר. ואשר לצד הערבי, אף הוא לא היה מרוצה מן המוסכם על חלוקת הכיבושים בין בעלי-הברית האירופיים. אמנם מנהיגיהם (למרות המיתולוגיה הפולמוסית) ידעו בקווים כלליים את תוכן ההסכמים מלכתחילה ואף השלימו עמו, אגב מחשבות כמוסות על ערעור ההסדר בשעת-כושר אחרי המלחמה. יוזמת ההתנגדות להסכם סייקס-פיקו מצד הציונים מצאה גם בקרבם הד של אהדה. על יסוד זה הקימו נציגים בריטיים במזרח מעין התקשרות יהודית-ערבית-אנגלית שנתקיימה כל שנות ועידת השלום עד גירוש פייצל מדמשק.

הבא לתאר תיאור מפורט את השתלשלות הענינים מסביב להצהרה, מראשית-מחשבה ועד סוף-מעשה ממוסד במנדט הארץ-ישראלי, ימצא שפע סיבות ונימוקים ושיקולים פוליטיים שהשפיעו על אישור ההחלטה וקיומה, בדרך זו או אחרת, אחר-כך. גם אחרי פירסומה של אגרת בלפור לרוט-שילד לא ברור היה לחלוטין אם אמנם תחייב ההצהרה את הממשלה הבריטית במדיניותה המעשית לאחר המלחמה. לא רצף החישובים הפוליטיים אכן הכריע את הכף. הצורך לרכוש את אהדת הציונים נשען מלכתחילה על הערכה מוגזמת לגבי השפעת היהודים והשפעת הציונים. ככל שנייחס חשיבות למשפט המוטעה של הגויים בעניין זה, חייבים אנו בכל זאת למצוא הסבר אחר להתמדת הקו הפרו-ציוני אחרי הריב הבין-יהודי שפרץ ב-1917 וגמשך שנים, ואחרי כניסתה התקיפה של אמריקה למלחמה ופרישת רוסיה ממנה. השיקול של ערעור הסכם סייקס-פיקו אף הוא אין כוחו יפה לגבי כל האנגלים — בלפור, למשל, לא היה להוט כלל לדחוק את רגלי הצרפתים ביד רמה ולבוא במקומם; שיקול זה אף לא פעל כל הזמן לטובת היהודים, שהרי אחר כך היה הצד הערבי תקיף יותר בהתנגדותו לצרפת.

התהליך הטבעי, כביכול, גם החריפה אותו קודם זמנו גם פתרה אותו בה בשעה. לא גמלה ולא הבשילה בקרב הערבים — החסרים מעיקרו של דבר אותה מידה סבירה של רגש אשמה שהיא הכרח לאומה מתוקנת — הכרת חטאם הגורלי, כמוסלמים וכלאומנים, כלפי מיעוט קשה-עורף וקשה-קליטה זה ששמו יהודים.

מי שרואה עצמו כולו זכאי לא יגיע לעולם להסדר בטוח עם עמיתו. כל ההסדרים שהוסדרו בשעתם נשענו רק על שיקולים פוליטיים גרידא, ובהשתנות השיקולים לא עמד ההסדר — ואי אפשר היה שיעמוד — בפני שיקולים חדשים. אף אותם מבקרים המורים תמיד על מחדלים מדיניים אלו או אלו אשר הכשילו כביכול את ההסדרים שהיו אפשריים בזמנם אינם מציעים אלא הסדרים חדשים הבנויים אך ורק על שיקולי פוליטיקה חולפים. ועל כגון זה נאמר, שוא עמלו בוניו.

אין הסכם של ממש ואין הסדר תקין בין אנשים אלא מתוך ידיעה שחייבים הם זה לזה; וקודמת להרגשת חובה הכרת אשמה. כמובן, אין די בהרגשת אשמה חד-סטריית. אך מהיכן ייבנה אותו גשר? אין לנו אלא לבנות אותו מן הצד שלנו.

היהודים הם אומה היודעת חטאתה. בלי ידיעה כזו, לא זו בלבד שלא נהיה מדינה מתוקנת, חברה מתוקנת, אלא ספק רב אם נהיה עוד יהודים.

אשר לערבים, הרי חשים אנו במידת אשמתנו כלפיהם. כולנו יודעים ומבינים מתוך איזה הכרח באנו לידי כך. ואין צורך להסביר כאן, במלאת יובל להצהרת בלפור, עד כמה הצדק מאשר את שעשינו. ואולם אין בכל אלה כדי להעביר את שבר הפליטים (בלי למעט את חטאם ואכזריותם של אלה שלא נתנו להם כל השנים להתיישב בכבוד בקרב אחיהם) או צורות נוהג כלפי הערבים שבתחומנו. ודוק: אין לצפות — או אפילו לשאוף — למירוק עוונות גמור ולעקירת האשמה. בגן עדן עלי אדמות אין חברה אנושית עשויה להתקיים. אך עלינו לשאוף ולצפות לחיי-שכנות תקינים הבנויים על הרגשת אשמה הדדית בינינו וביני עמי ערב. נעשה איפוא קודם כל את המוטל עלינו לעשותו.

ההתקשרות עם הציונים דברים על אחוות בני-שם ועל האידיאלים המשותפים לשתי התנועות הלאומיות המתעוררות. אך קשה לאמוד את עומק השכנוע שביסודם. על כל פנים, סמי מכאן רגש של אשמה כלפי היהודים. תמה אני אם יש למצוא בכל הספרות הערבית המרובה על בעיות ארץ-ישראל אף רמז של רגשות אשמה על מה שעולל העולם המושלמי ליהודים בתחומי שלטונו. על כל פנים, בכל מה שראיתי ממנה בלשונות אירופה לא מצאתי כדבר הזה. תחת זאת אתה מוצא תר-עומת מתמדת על שהוטל על שכמם של הערבים נטל אשמתם של עמי אירופה. הערבים — או עמי האסלאם, ביתר דיוק — נטו תמיד חסד ליהודים, התנהגו עמם במידת הכנסת אורחים, וחיו עמם יחד (עד פלישת הציונים) בשכנות טובה ומיטיבה, כיאה לאומה אצילה. כך טענתם של דוברי הערבים — עתים במשתמע ועתים בפה מלא. וכיון שלעומת סבלות היהודים באירופה הנוצרית אמנם היתה גלות האיסלאם גלות "נוחה", יש גם יהודים הנוהגים להביע דעה, לרוב בהקשר אחר, כי הבעיה היהודית לא היתה קיימת בארצות האיסלאם כלל. אך גלות האיסלאם גלות היתה. בשעת רצון נסבלו היהודים ויש שמצאו מקלט מפני רדיפות הנוצרים בארצות מוסלמיות; בשעות אחרות גורשו, עונו והושפלו במידה יתרה — כלומר, לא לפי שפלות מעמדם בימים כתקנם אלא בצורה שהצליחה לפגוע אפילו בבני עם מלומד בייסורים ובחרפות; ובפרוס התקופה המודרנית במזרח התיכון, עם תקומת מדינה לאומית במקומה של מדינה מסורתית-דתית, התעוררה אותה בעייה יהודית עצמה שהולידה באירופה את התנועה הציונית. עמי ערב, שלא השכילו למצוא מקום לאשורים, או למצוא הסדר לכורדים בעיראק, הדוחקים אפילו את רגלי הקופטים במצרים, איך נדמה להם שפטורים הם מן הבעיה היהודית?

אלא רצה הגורל — או שר האומה — והקדים רפואה למכה. הבית הלאומי ומדינת ישראל קמו והיו לפני צמח והתפתח בארצות-ערב אותו זרע-לענה ששמו הבעיה היהודית. הציונות החיישה — במובן מה, יתר על המידה — את גמר